

HUNTINGTON'DAN FUKUYAMA'YA: MEDENİYETLER ARASI TAHAMMÜLSÜZLÜK VE DOĞU-BATI ÇATIŞMASI¹

Elif Merve KOÇ²

ÖZET

Bu çalışmada, Soğuk Savaş döneminden sonra dünyanın değişen konjonktürü üzerine fikirler ortaya koymuş olan Amerikalı düşünür Samuel P. Huntington'ın "Medeniyetler Çatışması" tezi ve bir diğer düşünür Francis Fukuyama'nın "Tarihin Sonu" makalesi irdelenmiştir. Huntington, modern çağ savaşlarının ekonomik ve dinsel temelli değil, medeniyet farklılığı sebebiyle gerçekleşeceği hipotezini savunmakta ve çıkarımı, milletlerin medeniyet farklılıkları ve birbirinden uzak düşünce yapılarının bir mücadeleye dönüşeceği şeklindedir. Fukuyama ise evrensel homojen devlet tanımını ideoloji ve bilinçaltı çerçevesinde irdelemek gerektiğini; devletlerin benimsenmesi gereken ekonomik modeller ile ideal devlet düzeninin sağlanabileceği görüşünü savunmaktadır. Bu ideal düzen Fukuyama'ya göre liberalizmin ta kendisidir. 21. yüzyılı demokrasinin zaferi olarak nitelendirirken ardından gelen medeniyet tahammülsüzlüğünün sebebi Huntington'ın fikriyle bir kültür çatışması mı yoksa Fukuyama'nın savunduğu şekliyle yanlış ekonomi modelleri midir? İki farklı görüşün çizmiş olduğu rotada dünyanın şahit olduğu "çatışmanın" olası sebepleri, bu çalışmanın asıl konusunu oluşturmaktadır.

Anahtar kelimeler: Fukuyama, Huntington, Medeniyet

FROM HUNTINGTON TO FUKUYAMA: BETWEEN CIVILIZATION INTOLERANCE AND EAST-WEST CONFLICT

ABSTRACT

In that study, the thesis named "The Clash of Civilization" executed by American philosopher Samuel Huntington who presented his ideas on the changing conjuncture of the world after the Cold War and Francis Fukuyama's article "The End of the History" was examined. Huntington defends the hypothesis that modern-day wars will be realized not because of economic and religious basis, but because of the difference of civilization. The author's conclusion is that differences in civilization shapes of nations and their distant thinking structures will turn into a struggle. On the other hand, Fukuyama states that the universal state definition should not be studied within the ideology and subconscious framework. According to Fukuyama, this ideal order is liberalism. What is the reason for the civilization intolerance that follows the 21st century as a victory of democracy? Is it a culture conflict, as Huntington argues, or is it because of the wrong economic models as Fukuyama argued? The possible reasons for that conflict, witnessed by the world on the route drawn by two different views constitute the main subject of the study.

Keywords: Fukuyama, Huntington, Civilization

¹ Bu makale 01-02 Kasım 2018 tarihleri arasında Yeditepe Üniversitesi'nde düzenlenen II. Uluslararası Türk Kültürü ve Tarihi Sempozyumu'nda sunulan bildiriden geliştirilmiştir.

² Doktora Öğrencisi, Yeditepe Üniversitesi FEF, elifmervekoc@gmail.com

GİRİŞ

Medeniyet (*civilization*) kelimesi, tanım itibariyle Türk dünyasına 18. yüzyıl ile girmiş ve her toplum ve düşünür tarafından çeşitlilik ile tanımlanmıştır. 17. yüzyılda Meninski'nin sözlüğünde *edep-erkan*, *edep öğretmek* (Meninski, 1687: 187), 1770'lerde *zariflenme* gibi anlamlar taşıırken (Bilge, 2013: 113) Fransa için bu kelime *saraylı olmayı* ifade ederken İngiltere için *soylu olmak*, Almanya için ise *Alman-dışı* anlamına gelmektedir.

Arapça'da “şehir” kelimesinden ve müdûn köküne dayanan medîne isminden Osmanlı Türkçesi'ne *medeniyet* olarak geçen kelime; kök itibariyle *yönetmek* ve *mâlik olmak* anlamlarını taşıyan deyn (dîn) mastarıyla ilişkilidir. Medenî kelimesi ise *şehre mensup olan*, *şehirli* manasına gelmektedir (Kutluer, 2003: 296).

Günümüzde medeniyet kelimesi gündelik dilde başkalarına karşı görgülü davranma, muhakeme edebilen ve etrafa karşı duyarlı olma durumunu tanımlarken; gelişmiş olarak kabul edilen toplumu gelişmemiş sayılan toplumlardan ayıran özellik olarak da tanımlanmaktadır. Bu tanım ile medeniyet, insanlığın ulaştığı birikim ve gelişmişlik düzeyini ifade ettiği gibi bu düzeyin Batılı toplumlarca kaydedildiği telakkisiyle zaman zaman modern Batı medeniyetiyle özdeş anlamda kullanılmaktadır (Görgün, 2003: 298).

Medeniyet tartışmalarının ilk ortaya çıkışı aslında kelimenin tanım ve kapsayıcılığı noktasıdır. Kültür kelimesiyle yaşanan ikilik ve ayrışmalar; medeniyet kelimesinin bir tekel olarak kullanılması hadisesini doğurmuştur. Medeni olan Batı'dır önermesine maruz kalan dünya kültürleri, medenileştirme kuramının var oluşuyla iki toplum tipi olan “modern” ve “geleneksel” nitelendirmelerinin karşılaştırmasına (Bilge, 2013: 117) ve medeni olan ve olmayan ayrımıyla ötekileşmeye maruz kalmaktadır.

HUNTINGTON'IN MEDENİYET TASAVVURU

Soğuk Savaş'ın bitmesiyle komünist rejimin tarihe karıştığı 1980'ler, Huntington'ın iddiasıyla dünya halklarının ideoloji, ekonomi, politika ile değil medeniyet ile ayrışacakları yönündedir.

Huntington'ın 1996 yılında kaleme aldığı “Medeniyetler Çatışması” tezindeki öngörüsü 21. yüzyılın dünyasında medeniyet bağlamı içerisinde gerçekleşmesi ihtimal savaşların vuku bulmasıydı.

Dünya'daki medeniyetleri sayarken Huntington, bunları var olmayan ve varlığına devam eden medeniyetler olarak sınıflandırmıştır: Yedisi artık yaşamayan (Mezopotamya, Mısır, Girit, Klasik, Bizans, Orta Amerika, And) ve beşi yaşayan (Çin, Japon, Hint, İslam ve Batı) en az on iki temel medeniyet. Bugün yaşamaya devam eden çağdaş medeniyetler ise Konfüçyüsçü, Japon, Hindu, İslam, Batı, Latin Amerika ve Afrika'dır (Huntington, 2017).

Medeniyetlerin oluşumu, ortak kültüre sahip bireylerin yüzyıllar içerisinde benimsedikleri dil, din, edebiyat, iktisat, siyaset gibi maddi ve manevi kültürü içine alan geniş bir havuzdur. Dünya'da gelmiş geçmiş medeniyetlere baktığımızda coğrafi olarak var olmuş medeniyetlerin yanında (Hint, Latin Amerika vb.) din temelli oluşmuş olan medeniyetler de mevcuttur. (İslam, Hristiyanlık vb.) Bunların aralarında Batı medeniyeti, kapsadığı coğrafi

alanın bugün Avrupa, Amerika ve Kuzey Atlanta olduğunu söyleyeceksek ve barındırdığı dinlerin Ortodoks ve Katolik Hristiyanlık, Musevilik ve Ateizm olduğuna göz önüne bulundursak yaşayan ve yaşamayan tüm medeniyetlerden ayrıldığını görürüz. Bu durum, Batı medeniyeti için “evrensel medeniyet” ifadesini doğurur mu?

Batı medeniyetinin “evrensel medeniyet” iddiasının temelindeki bireycilik, siyasal özgürlük ve serbest ekonominin olması; dünyanın evrensel medeniyet beklentilerini karşılamaktadır. Bunu ne şekilde ve nasıl yaptığı konusu tartışmaya açıktır. Ortak kültürü kapsamayan bu “birliktelik” bugünün dünyasında kabul edilirken önümüzdeki yıllar için bir tehlike oluşturmaktadır. Öyleyse Huntington’ın tezi bir tespit midir yoksa bir niyet mi? (Özer, 2007: 1)

Batı değerlerinin “evrensel” olarak ortaya konulması, özellikle birçok Müslüman toplumunda fundamentalizmin güçlenmesine sebebiyet vermektedir (Huntington, 1994: 23). *Batı için evrenselleşme, diğerleri için emperyalizm olarak algılanacaktır* (Huntington, 1996: 123). Medeniyet tahakkümünün sınırlarına girmeyi reddeden kadim geleneklere sahip medeniyetler; sahip oldukları dinamikler ile uzaktaki Batı medeniyetiyle bir kültür savaşımına girmiştir. Reddetmek, bu savaşın ilk tavrıdır. İkinci tavır şeytanileştirmek iken üçüncü tavır ise Batı’yı benimseyenlerin gözden düşürülmesidir. Ve bu refleks Şeytan’ın yerinin ve eylemlerinin tespiti ardından gelen Şeytan’ın panzehrini melekleştirmeye dönüşecektir (Shayegan, 2018: 137).

DOĞU VE BATI

Tarihsel süreç içerisinde dünyanın Doğu ve Batı şeklinde ayrıştırılması ideolojik temellendirmeye ilişkilidir. Amerika’nın Uzak Doğu’su aslında Uzak Batı’yken Çin tarihinde Batı, Hindistan’dır. Batı olarak nitelendirdiğimiz olgu bir yer yön değil Amerika’nın, Avrupa’nın ve Kuzey Atlantik’in içerisinde olduğu Batı medeniyetidir. Ve bu medeniyetin karşısına çıkan en dişli rakip de Doğu medeniyeti olarak seçilen İslam medeniyetidir. Lewis’in ifadesiyle eski bir rakibin tarihi tepkisi.

Batı, sahip olduğu ya da medeniyetini empoze ettiği topraklara götürdüğü sekülerizmin meyvelerini modern toplum inşasının başarısıyla toplamıştır. Aydınlanma Çağı’ndan önceki karanlık dönemi kilise-tanrı denkleminin varlığına bağlayan devletler; kiliseden uzaklaşarak ulaştıkları muasırılığın seküler toplum ile korunabileceğini düşünmüşlerdir. Aydınlanma projesi dinin yerine akli yerleştirmiştir (Bloom, 2005: 52). Kilisenin baskıcı tutumları ve toplumun bilim ile arasına giren dogmatik düşünceler; zamanın birey ekseninde şekillenmesinde dini saf dışı bırakmıştır. Yükselmenin de tam bu zaman diliminde ivme kazanması, dünya medeniyetlerinde şu soruyu uyandırmıştır: Din, muasırlaşma yolunda bir engel miydi?

Modernleşme, ya da bir diğer metaforik ismi ile aydınlanma bugün sekülerleşme, sanayileşme, ticarileşme, artan toplumsal hareketlilik, artan maddi hayat standardı ve artan eğitim ve okuryazarlık seviyesi gibi gelişmiş toplumların birçok niteliği ile ilişkilendirilmektedir (Alatas, 2013: 85). Bu modernliğin içerisinde milletleri ve daha da tikeline bireyleri sınırlayan hiçbir hudut yoktur: *Kuralsız sınırsızlık* (Güngör, 2013: 75), Batı medeniyeti için seçebileceğimiz nitelendirme olabilir.

Siyasi zaferlerin dışında kültürel olarak da aydınlanma yaşayan Batı medeniyeti “hümanizm”in doruklarına çıktığı iddiasını barındırmış da olsa aksine insanı doğadan,

Tanrı'dan ve toplumdan uzaklaştıran bir medeniyetin inşasına soyunmuştur. Üstün medeniyet tanımının karşılamadığı medeniyetlerin de ortadan kaldırılması yine Batı medeniyetinin eylemlerindedir (Aydın, 2013: 47).

Avrupalılar ya da daha önceki Avrupa kolonileri (Amerika'daki) 1800'de dünyanın yüzde 35'ini, 1878'de yüzde 67'sini ve 1914'de yüzde 84'ünü denetimleri altında tutmaktaydı. 1920'de Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiltere, Fransa ve İtalya arasında bölüşülmesiyle birlikte bu yüzde daha da büyümüştür. 1800 yılında İngiliz İmparatorluğu 1.5 milyon mil kare ve 20 milyon insandan oluşmaktaydı (Huntington, 2017). 20. yüzyıla gelindiğinde toprak sınırlarının kanlı savaşlarla belirlendiği monarşi çağı bitmiş olsa da mücadele bitmemiş, sadece şekil değiştirmiştir. Siyasi sınırlar, akabinde ideolojik sınırları getirmiş; milletler kendi hudutlarını çizirken kültürel bölünmeler de kaçınılmaz olmuştur. Batı, işgal ettiği topraklara savaş teknolojisi satarak kendisini kabul ettirmiş ve teknolojiyle her medeniyete dahil olmuştur.

Medeniyetler arası ilişkiler dört yüz yıl boyunca Batı medeniyetinin diğer toplumları boyunduruğu altına alması biçiminde gelişmiştir. *“Hangi ideolojik temele dayanırsa dayansın tüm ‘gelişmiş’ ülkeler, daha yüksek uygarlıkların daha düşük uygarlıklara tahakküm etmesinin kabul edilebilir bir şey olduğuna inanıyorlardı.”* (Fukuyama, 2005: 45). Batı'nın, Batılı olmayı yutma planı. Bu bağlamda Batı dünyasının sömürge faaliyetleri medeniyet devşirme yoluyla hala etkisini sürdürmektedir. Batılı olmayan toplumların geri kalmışlık adıyla damgalanması ve nihai yolun, ideal düzenin Batı medeniyetinin benimsenmesi sonucu; bu yolu benimsemeye gayret eden medeniyetlerin yok oluşu veyahut yoka yakın mutasyonuyla sonuçlanır. Kendi değerlerinin örselenerek başkalaşım geçirmesi; zaman içerisinde spontane bir süreçte olmadığı için iğreti bir devşirme kültür meydana gelmektedir. Dini yaşayan bir toplumun, seküler kanunları benimsemesi gibi. Tepeden inme değerlerin, geleneksel olanı tasfiye ederek toplumu kimliksiz bir hale getirmektedir (Bilge, 2013: 119).

Huntington, yirminci yüzyılın ses getiren siyasal ideolojileri Liberalizm, Sosyalizm, Anarşizm, Marksizm, Komünizm, Sosyal Demokrasi, Milliyetçilik, Faşizm ve Hıristiyan Demokrasi'nin Batı medeniyetinin ürünleri olduğunu dile getirir. Ancak Batı medeniyeti bu sistemleri seküler bir dünya üzerinde inşa eder. Konfüçyüsçü, Hint ve İslam medeniyetleri sekülerizmin karşı cephesini oluşturur. Bu sebeple medeniyetlerin asıl karşı karşıya gelebilecekleri farklılık da budur.

İnsanlar kimliklerini etnik ve dini temellerle tanımlamaya devam ettikçe, farklı etnik ve dini temellere sahip olanlarla aralarında “biz” ve “onlar” ilişkisi aşılamayacaktır (Huntington, 2017: 30). Doğu ve Batı olarak çizilen sınırların dışında kalan halklar, kimlik kartları üzerinde taşıdıkları soy ibaresiyle anılır olmuş ve bireye dönen dünya eğrisi farklıların farkında olmakla beraber farklılıktan bir düşmanlık doğurmuştur. Ve bu düşmanlık mental düzeyden sözlü şiddete ve akabinde önü alınmaz kanlı mücadelelere dönüşmüştür. Tüm bu fikirlere verilebilecek örnekler vardır. Huntington Batı'nın çifte standartını şu sözleriyle örnekler: *“Müslümanlar, Irak'a karşı yürütülen Batılı eylemleri, Batı'nın Sırlara karşı Boşnakları himaye etme ve BM kararlarını ihlal eden İsrail'e müeyyide uygulama hususundaki başarısızlığı ile karşılaştırdılar. İddialarına göre, Batı çifte standart uyguluyordu. Mamefih, çatışan medeniyetlerin dünyası kaçınılmaz olarak bir çifte standartlar dünyasıdır.”* (Huntington, 2017: 37).

Tonnesson'un günümüz dünyasında “biz” olarak tanımladığı global entelektüeller - yani bir ayağı hem Doğu'da hem Batı'da olan kültür insanı- Doğu-Batı çatışmasına nasıl

yaklaşılması sorusunu sormuştur (Tonnesson, 2006). Bu sorunun cevabı okur-yazarların, siyasetçilerin ve en nihayetinde dünya insanların uzun yıllar aradığı ve bambaşka fikirlerin ortaya çıktığı derin bir mevzudur. Amerikalı düşünür Huntington bu sorunun cevabını, *“Dünya tek değil, medeniyetler insanlığı birleştiriyor ve bölüyorlar. Medeniyetler arasındaki çatışmaları meydana getiren güçler, ancak tanınırsa kontrol altına alınabilirler.”* (Huntington, 1993: 79). şeklinde verirken; dünyanın akıbetinin de medeniyetler çatışmalarının doğurduğu savaşların belirleyeceğini iddia etmektedir.

FUKUYAMA

Fukuyama “Tarihin sonu mu?” sorusunun cevabını ararken dünya düzenin kurulabilmesi için medeniyet çatışması ve ideolojik farklılıkların ortadan kalkmasının değil siyasi ve ekonomik anlamda ideal düzene ulaşılmasının gerekliliğini savunur. Bahsi geçen ideal devlet düzeni toplumların liberal ekonomi modeli ile refah düzeyinin sağlanmış olmasına dayanır.

Hegel, ilk defa tarihin sonu ifadesini, 18. yüzyılın dünyasından Fransız İhtilali’nin evrensel değerleri değiştirebileceğini; köleliğin kaldırılması, zencilere ve kadınlara seçme seçilme hakkının verilmesi ve devletin hukuki sınırlar içerisinde insan özgürlüğünü tanıması vb. ideallerin gerçekleştirebileceği inancıyla kurdu (Bulaç, 2005: 99). Hegel’in modern anayasal devlet ideali ve bu devletin toplumsal düzeni, tarihin sonunun başarılmasıyla vuku bulacaktı (Kristol, 2005: 67).

20. yüzyılın ortalarında dünya fonksiyonel olarak siyaset merkezli bir yaklaşım içerisine girmiştir. Araç-amaç ikilisinin hakim olduğu yapısal yaklaşım; iktidarı ele geçirmek ve muhafaza etmek amacını bir ideolojiye dönüştürmüştür. Siyasetin amacı iktidar ve iktidarın elde tutulmasının da araçları sanat, bilim ve birçok toplumsal olgunun amaç doğrultusunda evrilmesi olmuştur. 20. yüzyıl bu yöntemin, Nazizm, Faşizm ve Komünizm olarak ortaya konulan tavırlarına sahne olmuştur (Görgün, 2013: 70). Ekonominin de bu amaç doğrultusunda var olduğu bilimiz Aydınlanma çağı zihniyetinin denemelerinde her zaman başarıyı doğurmadığını görürüz. Hegel’in öğrencisi Marks, burjuva toplumunun proleter devrimle yıkılmasını “insanlığın tarih öncesinin sonu” olarak tanımlayacak ve “tarih”in asıl bundan sonra başlayacağını söyleyecektir (Fukuyama, 2005: 23 ve Laçiner, 2005: 123). Ve bu siyasi-ekonomi modeli Komünizm şekliyle bir başarısızlık örneğini yaratacaktır.

Hegel’in tarihin sonunda ulaşılabilecek olan evrensel akıllı veya bir diğer ifadeyle mutlakiyeti, liberal düzen içerisine dahil edilmektedir. Liberalizmin temelinde izafi akıl, (çoğulculuk, rölatif rasyonalite) (Akyol, 2005: 149) insan kişiliğinin öncelikli değer olduğuna ilişkin bir varsayımdır (Erdoğan, 2006: 44). Klasik liberalizmin insanın özgürlüğünü hedeflediği Kantçı bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Bireylerin yaşadıkları toplumda ulaşmaları hedeflenen refah düzeyi iktisadi alanda kendisine liberal ekonomi dediğimiz, piyasaların devlet eli olmadan serbestçe hareket etmesi Foucault’un ifadesiyle yeni bir yönetim sanatıdır (Baştürk, 2012: 77). Dünyaya siyasetin değil de iktisatın hükmettiği (Ajami, 1993: 57) ve insanın bitmez tükenmez iştahı dolayısıyla ortaya çıkan kapital sistemi beslemek adına ortaya çıkan “küresel ortak pazar” fikri, liberalizmin benimsenmesinde önemli bir etkidir.

Bu yeni yönetim sanatı ne gibi faydalar yaratmıştır? Ve bu faydalar kimlerin zararına? Fukuyama’nın tanımladığı ideal homojen devlet düzeni hangi idealler üzerine şekillenir? Kaynağını nereden alır?

“Tarihin sonuna ulaşan dünyanın bölgeleri için uluslararası yaşam, politika ya da stratejiden çok ekonomik kaygıları ön planda almaktadır artık.” (Fukuyama: 2005: 45).

Fukuyama hayatını Batı’da geçirmiş bir Batılı aydın olarak tarihin sonunu dünya devletleri için Batı örneğiyle ekonomik refahta bulmuştur. Uzakdoğu’daki bir kişinin evinde Amerikan yapımı video kasetlerin olması bizlere mutlak birlikteliği sağlar mı? Liberal ekonomiler artık milletlerin sınırlarının ötesini keşfetme, sınır ötesinde markalaşarak bu markaların medeniyetlere tahammülünü bir nebze olsun geliştirebilirdi. Hakeza böyle de oldu. Kore’nin Amerika mallarının ülkeye girdikten sonra Amerikan kültüre karşı aşırı sempati beslemesi bunun bir kanıtıydı. İnsanlar serbest ekonomiyle markaları tanıyarak ve sempaticanı olarak medeniyetlere de aynı sempatiyi duyabilir mi? İdeolojik düşmanlık ve askeri rekabet bugün yerini gerçekten de “ortak pazarlaşma”ya, hükümetlerin ortak ekonomi modellerini benimsemeleriyle ticari ve bürokratik yapılanmaların var olmayacağı bir dünya kurulabilir mi? (Sestanvich, 2005: 81)

Liberal ekonomi modeli Rusya’nın otoriteryanist sistemine uymayacaktı. Uzakdoğu’nun Maocu modeline de Türklerin milli ekonomi modeline de. Bu demek değildir ki liberalizm olmayan ülkeler tarihin sonunda kalacaktır? Bu soruya Fukuyama cevap veriyor:

“Tarihin sonunda tüm toplumların liberal toplumlar olmaları gerekmiyor; sadece onların farklı ve daha yüksek insan toplumu biçimlerini temsil etme şeklindeki ideolojik iddialarına son vermeleri yeterlidir.” (Fukuyama, 2005: 40).

Uluslararası liberal düzen, daha az şiddetli bir dünya getirebilir mi? Burası tartışılır. Ancak yeni biçimler kazandığı için güç, varlığını kaybetmeden devam edecek ve güçlü devlet yapabileceği her şeyi yaparken zayıf devlet ise gücün yaptırımlarına boyun eğmek zorunda kalacaktır. Liberalizm, bireyin özgürlüğünü muhafaza eden doktrinler de içerse bugünün dünyasında bunun bir tekele dönüştüğünü söylemek mümkündür. Refahın Batı’nın eliyle Batılı olmayan toplumlara dikte edilmesi, İsmet Özel’in ifadesiyle, *“Adına tarihin sonu densin veya denmesin, dünyanın imtiyazlı bölgelerinde tahkim edilmiş bir düzen gerçekten evrenselleşmiş ve ebedileştirilmiş midir?”* (Özel, 2005: 89)

SONUÇ

Huntington’ın ve Fukuyama’nın Batı medeniyeti eksenli ortaya koydukları tezlerin bir niyetten öteye geçmeyip rasyonel fikirler içermediklerini söylememiz mümkündür. Dünya medeniyetlerinin tarihe kattığı tüm olguların; dünü ve bugünü tahlil eden aydınlar zümresi için tarafsız bir tenkit ve terkip içermesi elzemdir. Gelip geçen tüm uygarlıklar dünün aynısı ve yarının tahmininden çok fazlasıdır. Medeniyet çalışmalarımızın ya da ideal devlet düzeni hakkında daha yaşanabilir dünya tasavvurlarımızın tahakküm düşüncesinden sıyrılması; bizlere daha iyi bir dünya sunacaktır. Ancak görünen o ki bu iki tezin minvalinde 21. yüzyılın ikinci çeyreğinde kurabileceğimiz en kapsayıcı cümle belki de insanlığın sonu olacaktır. Sonu niteleyebileceğimiz yığınla kıyım, soykırım ve katliam mevcuttur. Bunların sebepleri medeniyet çatışmaları, devletlerin ekonomik güce tahakküm etme arzuları ve bitmek tükenmez süper güç savaşlarıdır. Allen Bloom’un ifadesiyle *“Dünya çapındaki sürtüşme ve açmazlar dolayısıyla tüm dünyada eşi benzeri görülmemiş bir birliktelik ve istikrar var olabilir mi?”* (Bloom, 2005: 51) Bu sorunun cevabı da bir sonraki neslin elindedir.

KAYNAKÇA

Akyol, T. (2005). “Tarihin Sonu” Mu? *Tarihin Sonu Mu?* derlemesinin içinde (s. 148-156). Ankara: Vadi Yayınları.

Alatas, S. F. (2013). Hatalı Modernleşme ve Müslüman Dünyada Kalkınma. Güder, Süleyman. ve Çolak, Yunus. (Ed.) *Yüceltme ve Reddiye Arasına 'Medeniyet' Anlamak Sempozyumu Bildirileri* içinde (s.83-100). İstanbul: İhlas Gazetecilik.

Ajami, F. (1993). Davet: Fakat Dediler Ki, Kulak Vermeyeceğiz. (Çev.) Öz, M. *Türkiye Günlüğü*. Güz, S: 24

Aydın, C. (2013). Garaudy: Beşeriyetin İnsanca Yaşamaları İçin Çırpınan Adam. Güder, Süleyman. ve Çolak, Yunus. (Ed.) *Yüceltme ve Reddiye Arasına 'Medeniyet' Anlamak Sempozyumu Bildirileri* içinde (s. 30-51). İstanbul: İhlas Gazetecilik.

Baştürk, E. (2012). “Michel Foucault’da Liberalizm Eleştirisi: İktidar, Yönetimsellik ve Güvenlik”. *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*. 2012, Güz. S. 14. (s. 65-78).

Bilge, M. (2013). Medeniyet, Modernlik ve Bir Medeniyetsizleştirme Girişimi Olarak Modernleşme. Güder, Süleyman. ve Çolak, Yunus. (Ed.) *Yüceltme ve Reddiye Arasına 'Medeniyet' Anlamak Sempozyumu Bildirileri* içinde (s.113-120). İstanbul: İhlas Gazetecilik.

Bloom, A. (2005). Fukuyama’nın Makalesi Üzerine. Kaplan, Yusuf. (Çev.) *Tarihin Sonu Mu?* derlemesinin içinde (s. 50-55). Ankara: Vadi Yayınları.

Bulaç, A. (2005). Tarihin İkinci Vaktinde Modernizmin Sonu. *Tarihin Sonu Mu?* derlemesinin içinde (s. 96-121). Ankara: Vadi Yayınları.

Erdoğan, M. (2006). Aydınlanma Modernlik ve Liberalizm. Ankara: Orion Yayınevi.

Francis, F. (2005). Tarihin Sonu Mu? Kaplan, Yusuf. (Çev.) *Tarihin Sonu Mu?* derlemesinin içinde (s.22-49). Ankara: Vadi Yayınları.

Görgün, T. (2003). Medeniyet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt. 28, s. 298-301). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Görgün, T. (2013). “Kelam’ı Yeniden Yükseltmek: Bir Vahiy Medeniyeti Olarak İslam ve Batı Medeniyeti”. Medeniyet Tartışmaları içinden. (Ed.) Güler, S. ve Çolak, Y. İstanbul: Yüceltme ve Reddiye Arasında Medeniyet’i Anlamak Sempozyumu Bildirileri. (s. 68-81).

Huntington, S. P. (1993). “Medeniyetler Çatışması Değilse Nedir? Soğuk Savaş-Sonrası Dünyasının Paradigmaları” *Türkiye Günlüğü*. Güz. Sayı: 24, (s. 74-79).

Huntington, S. P. (1994). “Huntington ile Mülakat: Müslüman-Konfüçyüsçü Bağlantı”. (Çev.) Cinemre, L. NPQ Türkiye. Cilt: 2, S:7 (s. 22-26).

Huntington, S. P. (1996). “Batı Tektir Ama Evrensel Değildir” (Çev.) Yıldırım, F. O. Foreign Affairs, Aralık 1996.

Huntington, S. P. (2017). “Medeniyetler Çatışması Mı?” *Medeniyetler Çatışması*. (s. 23-51). İstanbul: Vadi Yayınları.

Kristol, I. (2005). Hepimiz Birer Hegelciyiz! Kaplan, Yusuf. (Çev.) *Tarihin Sonu Mu?* derlemesinin içinde (s.65-68). Ankara: Vadi Yayınları.

Kutluer, İ. (2003). Medeniyet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt. 28, s. 296-298). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Laçiner, Ö. (2005). Fukuyama ve Tarihin Sonu Üzerine. *Tarihin Sonu Mu?* derlemesinin içinde (s. 122-124). Ankara: Vadi Yayınları.

Meninski, F. A. (1687). *Complementum Thesauri Linguarum Orientalium Seu Onomasticum Latino-Turcico-Arabico-Persicum*. Çek Cumhuriyeti Ulusal Kütüphanesi.

Özel, İ. (2005). Tarihi ya da Hegemonyayı Yamamak. *Tarihin Sonu Mu?* derlemesinin içinde (s. 87-90). Ankara: Vadi Yayınları.

Özer, A. (2007). “11 Eylül, bölünen dünya, Huntington ve çatışma”. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*. (C: 4, S: 2).

Sestanovich, S. (2005). Tarihin Sonu ve Liberal Dünya Düzeni. Kaplan, Yusuf. (Çev.) *Tarihin Sonu Mu?* derlemesinin içinde (s.78-82). Ankara: Vadi Yayınları.

Shayegan, Daryush. (2018). *Yaralı Bilinç Geleneksel Toplumlarda Kültürel Şizofreni*. (Çev.) Bayrı, Haydun. İstanbul: Metis Yayınları.

Tonnesson, S. (2006). “Oryantalizm, Oksidentalizm ve Ötekini Tanımak”. *Marife Dergisi*, Yıl.6 Sayı.3 (s. 357-366).